

ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 321.01:316.323.73(477):338.242(477)

Бульбенюк С. С.

**ПОСТКОМУНІСТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ:
ВЛАДА (ДЕРЖАВА) VERSUS ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО**

У статті досліджується проблематика пошуку оптимального співвідношення взаємодії влади (держави) та громадянського суспільства як запоруки проведення успішних модернізаційних перетворень в сучасній Україні. Представлений аналіз трьох дослідницьких дискурсів посткомуністичної модернізації: вестернізаційного («демократизація та становлення громадянського суспільства versus вестернізація»), євроінтеграційного («демократизація та становлення громадянського суспільства versus європеїзація») та глобалізаційного («демократизація та становлення громадянського суспільства versus глобалізація»). Автор здійснила спробу визначити, «сильні» та «слабкі» сторони кожного з них в українських соціополітичних реаліях.

Ключові слова: влада, держава, громадянське суспільство, модернізація, вестернізація, європеїзація, євроінтеграція, глобалізація.

Після подій кінця 2013 – початку 2014 рр., які увійшли в історію під поетичною назвою «Революція гідності», стало поширеним твердження про те, що в Україні за роки незалежності сформувалося міцне громадянське суспільство, однак так і не постала справжня національна державність. Звісно, це твердження є більше публіцистичним за формою і змістом, ніж науково-політологічним. Втім, навіть на такому рівні публічного дискурсу сформульована одна з найгостріших проблем посткомуністичної модернізації України – нагальна необхідність синхронізації діяльності влади (держави) і громадянського суспільства, їх інституцій й організацій.

Власне, ті провали модернізації, які ми спостерігаємо впродовж більше ніж двох останніх десятиріч в нашій країні, – це не тільки слабкість державної і політичної влади, але й слабкість громадянського суспільства, яке вже здатне до самоорганізації й самоуправління, але ще не в змозі стати дієвим контролером за діяльністю свого головного партнера-опонента – держави. Як зауважує вітчизняний науковець О. Євтушенко: «Публічна влада й громадянське суспільство взаємозалежні одне від одного в тому плані, що більше розвинута така форма публічної влади, як місцеве самоврядування, тим більше розвинуте громадянське суспільство, в якому державна влада існує на центральному і регіональному рівнях, а місцеве самоврядування – на рівні територіальних громад (села, селища, міста) на (суб)регіональному рівні» [1, с. 434]. Отже, можна з впевненістю стверджувати, що тільки постійна співпраця держави і громадянського суспільства, а, зважаючи на соціополітичні реалії України нині, радше спільний їх рух у напрямку остаточного оформлення і зміцнення, є чи не найголовнішою запорукою й умовою успішності здійснення модернізаційних процесів в країні, оновлення й адаптування її до вимог і викликів сьогодення. Тому, на переконання автора, дослідження проблематики визначення найбільш оптимальних моделей партнерства (партнерських взаємовідносин) між державною владою і громадянським суспільством в Україні є надзвичайно важливим й актуальним.

Метою представленої статті є пошук оптимального співвідношення взаємодії влади (держави) та громадянського суспільства як запоруки проведення успішних модернізаційних перетворень в сучасній Україні. До дослідницьких завдань цієї роботи належать: аналіз дослідницьких дискурсів посткомуністичної модернізації – вестернізаційного, євроінтеграційного та глобалізаційного; спроба визначити, «сильні» та «слабкі» сторони кожного з них в українських соціополітичних реаліях.

Виходячи з особливостей проблематики представленої статті, автором в процесі її підготовки були використані роботи як вітчизняних дослідників, присвячені аналізу здійснення державної влади (О. Євтушенко), розгляду процесів політичних трансформацій у світі (В. Горбатенко, С. Бульбенюк) та висвітленню системних виявів феномену глобалізації нині (В. Співак), так і зарубіжних науковців, які досліджують актуальні питання перебігу вестернізаційних процесів (С. Латуш) і реалізації євроінтеграційних проєктів (А. Шептицький, Д. Ольсен).

Системні процеси оновлення, вдосконалення у поставторитарних і посттоталітарних країнах зазвичай відбуваються у вигляді суцільної або вибіркової модернізації, коли як на найвищому політико-правовому (та/або державному), так і на індивідуальному та побутовому рівнях спостерігається засвоєння універсальних для західної цивілізації стандартів та стилів життя. Результатом цього стає формування колективного соціального (у найширшому його розумінні) досвіду у представників різних соціальних, демографічних, етнокультурних та релігійно-конфесійних груп суспільства, що дуже часто починає сприйматися на поверхневому, примітивному рівні в якості свідчення демократизації національної політичної системи та становлення громадянського суспільства.

Модернізаційні процеси, пов'язані з розгортанням посткомуністичної демократизації в Україні, на думку автора, слід розглядати системно, враховуючи розмаїття дослідницьких підходів та методологічних позицій. Так, важливим при здійсненні такого комплексного аналізу уявляється вивчення принаймні трьох дослідницьких дискурсів: 1) «демократизація та становлення громадянського суспільства versus вестерназація»; 2) «демократизація та становлення громадянського суспільства versus європеїзація»; 3) «демократизація та становлення громадянського суспільства versus глобалізація».

Дискурс «демократизація та становлення громадянського суспільства versus вестерназація» тривалий час залишався домінуючим у соціальних та політологічних дослідженнях. Це було пов'язано головним чином з тим, що західна цивілізація впродовж кількох століть залишається політико-правовим, соціальним, культурно-цивілізаційним (хоча щодо останнього вектору, починаючи з першої половини ХХ століття, у частини науковців сформувався доволі скептичний погляд, який значно посилюється у першому десятиріччі вже ХХІ століття) дороговказом для суспільств з «навздогінним» типом модернізації. Адже ціла низка «здобутків» Заходу є безсумнівною для будь-якого неупередженого дослідника. Серед успіхів західної демократії, досягнутих та утверджених у минулому столітті варто відзначити наступні:

- подолання політико-правових обмежень для окремих груп населення та поглиблення правового захисту особистих та майнових прав громадян;
- доповнення свободи ринкової конкуренції свободою політичної конкуренції;
- вдосконалення механізму поділу влади;
- надання усім громадянам активного і пасивного виборчого права [2, с. 38].

Тому важко не погодитися з професором юридичного факультету Університету «Paris XI», одним з найвідоміших інтелектуалів-антиглобалістів з середовища «нових лівих» С. Латушем, який писав наприкінці минулого століття: «Вестернізація – явище універсальне за своїм тимчасовим характером і географічним охопленням. Модель технологічного суспільства з усіма його атрибутами – від масового споживання до ліберальної демократії – в принципі легко відтворюється і в силу цього є загальною» [3, с. 51].

Проте, слід зауважити, що на пострадянському просторі (скажімо, в Росії) в останні декілька років спостерігається феномен архаїзації, «консервації» суспільства як вкрай реакційна відповідь на розгортання вестернізаційних процесів, що починалося з кінця 1980-х років. Отож, можна вести мову про дві крайнощі сприйняття дискурсу і практик вестернізації – або сліпе, некритичне копіювання, або абсолютне несприйняття. Україна нині відходить від обох названих крайнощів, однак цей процес є досить болісним, а подекуди – й трагічним. Так, відмова від некритичного захоплення усім «західним» в Україні, передусім у середовищі соціально і політично активних громадян й істеблішменту, фактично почала

спостерігатися ще в другій половині 2000-х рр. та була пов'язана багато в чому з суспільним розчаруванням у результатах «Помаранчевої революції» 2004 р. Наслідком цього став суттєвий спад громадянської активності, відхід «у тінь» ще аморфних, таких, що тільки починали формуватися, інституцій громадянського суспільства і врешті-решт – авторитарний реванш та загроза втрати державності часів президентства В. Януковича. З іншого боку, абсолютне і таке саме «сліпе», подібне до ідейних опонентів, несприйняття будь-чого «західного» як аморального, деструктивного, неприродного для колишніх «радянських людей» частиною вітчизняного соціуму (на щастя, доволі невеликою і регіонально обмеженою) призвело до трагічних наслідків – втрати частини території держави та її фактичної окупації, загрози втрати значно більших українських територій і, в найгіршій перспективі, – зникнення національної державності. Звісно, ті події, які розгортаються впродовж останнього року в Криму та на Сході України, мають цілу низку причин не стільки внутрішньої, скільки зовнішньої природи. Втім, ігнорувати вищезначені чинники було б, на наш погляд, вкрай помилково, з огляду на завдання здійснення успішного модернізаційного проекту в Україні нині. Тому, як вважає автор, реалізація на практиці постулатів дискурсу «демократизація та становлення громадянського суспільства versus вестернізація» в їх некритичному варіанті є неприйнятною для нашої держави.

Дискурс «демократизація та становлення громадянського суспільства versus європеїзація» в останні декілька років поступово витісняв з суспільної свідомості українства вестернізаційний варіант національної модернізації. Це було пов'язане з комплексом факторів. По-перше, безумовно, це євроінтеграційні процеси, які були започатковані ще всередині минулого століття, а їх остаточне оформлення і розгортання спостерігається в останні двадцять років. Тому не дивно, що й українське суспільство у своїй більшості радше позитивно, аніж негативно поставилося до ідеї євроінтеграційної стратегії як складного – інституційного, політичного, правового, економічного та соціокультурного феномену. По-друге, в розумінні значної частини істеблішменту, представників наукового середовища (українських інтелектуалів) та пересічних громадян європейський вектор розвитку країни тісно пов'язаний з процесами демократизації і модернізації суспільства, між ними часто ставився знак рівня. По-третє, саме події останнього року (насамперед, *de jure* не визнана, але *de facto* наявна російська агресія) остаточно схили шальки терезів громадської думки українства на користь європейського вибору.

Втім, необхідно зазначити, що євроінтеграційний дискурс в Україні тривалий час сприймався його прихильниками ірраціонально, геть некритично, подекуди ідеалізовано. Як зауважував у 2009 р. польський дослідник А. Шептицький: «Україна довго не могла зрозуміти специфіки європейської інтеграції. На Європейський Союз вона дивилася переважно крізь цивілізаційну призму, а членство у ньому наші сусіди розглядали як визнання України повноправним членом європейської сім'ї [...]. Український політичний клас часто переконаний, що відносини з Європейським Союзом можуть спиратися [...] винятково на декларації про добрі наміри» [4, с. 22]. Тільки нині спостерігається поступовий відхід в середовищі симпатиків європейської ідеї від погляду на неї на крізь «рожеві окуляри» та раціоналізація розуміння європейських перспектив і можливостей України як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. І в цьому процесі, на наш погляд, саме на представників громадянського суспільства покладається надзвичайно важлива просвітницька місія, бо політичній еліті часто не вигідно з тих чи інших міркувань звертати увагу громадськості, наприклад, на негативні наслідки (навіть якщо вони можуть бути тимчасовими і позитивними в стратегічному плані) прийняття європейських стандартів Україною. До того ж, справжня європеїзація країни, а не її імітація, може свідомо гальмуватися правлячим класом, який зазвичай прагнув і прагне побудувати Європу «для себе», а пересічним громадянам залишити стандарти життя країн «третього світу». Зрозуміло, що за таких умов саме від громадянського суспільства залежатиме успішність політичної, соціальної, економічної та культурної європеїзації України.

Так, Д. Ольсен вважає, що «європеїзація – це експорт форм європейської політичної організації та управління за межі території Євросоюзу». В процесі європеїзації відбувається перерозподіл ресурсів і владних повноважень між політичними акторами, які намагаються раціонально підрахувати співвідношення вигод і витрат від цього процесу. Одночасно йде соціалізація, укорінення норм і цінностей Євросоюзу, що безпосередньо не пов'язано з раціональним підрахунком вигод і витрат [5, с. 934]. Таким чином, європейський модернізаційний дискурс в Україні, на думку автора, має, аби бути успішним, максимально раціоналізуватися, позбутися ідеалізації, та спиратися перш за все на діяльність інституцій громадянського суспільства, яке мусить не лише демократизувати народ і здійснювати масову просвітницьку роботу, але й сприяти вихованню нової – справжньої національної політичної еліти європейського рівня. Влада ж (держава) в такому разі на підтвердження своїх «ширих» європейських намірів реформування країни, а не їх імітації, має бути максимально відкритою для контролю з боку громадян, їх об'єднань й організацій.

Модернізаційний дискурс «демократизація та становлення громадянського суспільства versus глобалізація» уявляється авторові найбільш системним, що пов'язане з самою специфікою феномену глобалізації як універсального поняття, котре вживається «для характеристики інтеграційних та дезінтеграційних процесів планетарного масштабу в галузі економіки, політики, культури, а також антропогенних змін навколишнього середовища, які за формою мають всезагальний характер, а за змістом стосуються інтересів усього світового співтовариства» [6, с. 90]. За такого тлумачення феномену глобалізації відкривається можливість більш комплексного підходу до розуміння модернізації – не лише як заходів політичного, соціального й економічного оновлення країни, але й в якості процесів, що мають призвести до докорінних змін ціннісно-світоглядного характеру у тому чи іншому суспільстві. Адже успішна посткомуністична модернізація в Україні – це якісні трансформації як на рівнях функціонування політичної участі і діяльності та соціально-економічної поведінки, так і на рівні суспільної свідомості, коли будуть подолані пастки постмодернізаційних синдромів та стане можливим формування нової якості і політичної еліти, і самих громадян. Отже, глобалізаційний дискурс модернізації передбачає зосередження уваги на необхідності не тільки і не стільки «матеріальних» змін (інституційних, процесуальних, виробничих тощо), але й ментальних трансформацій суспільної та індивідуальної свідомості. Подібні трансформації можна охарактеризувати як соціокультурні.

Окрім того, перевагою глобалізаційного дискурсу у порівнянні з розглянутими вище дискурсами вестернізації та європеїзації є те, що його реалізація дозволяє запобігти надмірному захопленню якоюсь однією моделлю модернізації без врахування національних соціокультурних особливостей, політичної історії країни. На переконання автора, сучасній Україні, аби реалізувати успішний модернізаційний проект в якомога коротші терміни, що нині є головною умовою збереження національної державності, варто запозичувати не тільки європейський (західний) досвід, але й деякі здобутки здійснення системного оновлення суспільства і держави східними країнами (скажімо, Сінгапур, Південна Корея чи навіть Китай). Безперечно, це не означатиме буквально копіювання тих чи інших рецептів азійських реформаторів, але врахування їхнього досвіду здійснення неорганічної модернізації може дати позитивні результати й на українському ґрунті.

Таким чином, на шляху переформатування громадянського суспільства в Україні вкрай важливими стають питання про минулу спадщину, сьогодення і майбутні перспективи демократичного транзиту, національна специфіка якого багато в чому обумовлює формування тієї чи іншої моделі партнерства між владою (державою) та громадянським суспільством. Адже саме ступінь вкорінення у масову суспільну свідомість демократичних цінностей та ідеалів, міра розвитку демократичних інституцій урядового й неурядового характеру, особливості реалізації у політико-правовому просторі загальноприйнятих та загальноновизнаних демократичних процедур стають тими індикаторами, що вказують на стан розвитку, а згодом – і «зрілості» громадянського суспільства у тій чи іншій країні. Власне,

виходячи з соціально-політичних реалій сучасності, варто вести мову про необхідність синхронізації процесів демократизації й становлення громадянського суспільства, важливість формування автономних центрів первинної соціальної і політичної активності громадян, яка має доповнювати діяльність держави. У цих умовах перед вітчизняним громадянським суспільством постає надзвичайно важливе завдання – творення особливого клімату в країні – клімату формування позитивного потенціалу майбутнього, в якому влада (держава) стає рівноправним партнером громадян.

Використана література:

1. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства [Текст] : монографія / О. Н. Євтушенко. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. — 516 с.
2. Горбатенко В. П. Політична трансформація у сучасному світі [Текст] : навчальний посібник / В. П. Горбатенко, С. С. Бульбенюк. — К. : ДП «Видавничий Дім «Персонал», 2010. — 160 с.
3. Latouche S. The Westernization of the World: Significance, Scope and Limits of the Drive Towards Global Uniformity [Text] / S. Latouche. — Cambridge : Polity Press, 1996. — 160 p.
4. Шептицький А. Щоразу далі від ідеалу [Текст]. / А. Шептицький // Нова Європа Східна («Nowej Europy Wschodniej»). Зошит текстів [пер. з польської]. — К. : «Дух і літера», 2010. — Двомісячник. — С. 12-36.
5. Olsen J. P. The Many Faces of Europeanisation [Text] / J. P. Olsen // Journal of Common Market Studies. — UK : Blackwell Publishing Ltd, 2001. — Vol. 40. — P. 921-952.
6. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації [Текст] : монографія / В. М. Співак. — К. : Логос, 2011. — 416 с.

Бульбенюк С. С. *Посткоммунистическая модернизация Украины: власть (государство) versus гражданское общество*

В статье исследуется проблематика поиска оптимального соотношения взаимодействия власти (государства) и гражданского общества как основы проведения успешных модернизационных преобразований в современной Украине. Представлен анализ трех исследовательских дискурсов посткоммунистической модернизации: вестернизационного («демократизация и становление гражданского общества versus вестернизация»), евроинтеграционного («демократизация и становление гражданского общества versus европеизация») и глобализационного («демократизация и становление гражданского общества versus глобализация»). Автор предприняла попытку определить «сильные» и «слабые» стороны каждого из них в украинских социополитических реалиях.

Ключевые слова: власть, государство, гражданское общество, модернизация, вестернизация, европеизация, евроинтеграция, глобализация.

Bulbeniuk S. *Post-Communist modernization of Ukraine: power (the state) versus civil society*

The article investigates the problems of finding the optimal ratio of interaction between the power (the state) and civil society as the basis of successful modernization transformations in modern Ukraine. Presents an analysis of the three research discourses of post-Communist modernization: Westernization («democratization and development of civil society versus Westernization»), European integration («democratization and development of civil society versus the Europeanization») and globalization («democratization and development of civil society versus globalization»). The author attempted to identify «strengths» and «weaknesses» of each of them in Ukrainian socio-political realities.

Keywords: power, state, civil society, modernization, Westernization, Europeanization, European integration, globalization.